

İdeal Arayışı Üstüne*

Isaiah BERLİN

I.

Kanaatimce, insanlığın bu yüzyıldaki tarihini şekilendiren başlıca iki etken vardır : Biri, tabii bilimlerin ve teknolojinin gelişmesidir ki, bunun yüzyılımızın en büyük başarısı olduğuna şüphe yoktur. Nitekim, buna herkes büyük önem vermiştir. Diğeri, şüphesiz, hemen hemen bütün insanlığın hayatını etkilemiş olan büyük ideolojik fırtınalardır: Rus Devrimi ve yan etkileri; hem sağın hem de solun totaliter istibdatları, milliyetçilik, ırkçılık ve yer yer dini taassubun gelişmesi... İlginçtir ki, ondokuzuncu yüzyılın en kavrayışlı yüksek sosyal düşünürleri arasında bile kimse bunları kestirememişti.

İki veya üç yüzyıl sonraki torunlarımız (eğer insanlık o zamana kadar yaşarsa) bizim çağımıza baktıklarında, sanıyorum ki, yüzyılımızın en çok açıklanması ve çözümlenmesi gereken belirgin özellikleri olarak bu iki olguyu göreceklere. Fakat bu aynı zamanda, büyük hareketlerin insanların kafalarındaki fikirlerle -insanlararası ilişkilerin mahiyeti, nasıl olması gerektiği veya nasıl olması gerektiğiyle ilgili fikirlerle- başladıklarını da kavramaktır: bu fikirlerin, liderlerin (özellikle arkalarında orduları bulunan peygamberlerin) zihinlerindeki ettikleri üstün bir amaç tasavvuru adına nasıl dönüştürülmüş olduklarını kavramaktır.

Bu gibi düşünceler, etiğin özünü oluştururlar. Etik düşünce, insanların birbirleriyle ilişkilerinin sistematik incelenmesinden; insanların birbirine davranış tarzlarının kaynağı olan telakkiler, ilgiler ve idealler ile, hayatın bu gibi amaçlarının dayandığı değer sistemlerinden oluşur. Hayatın nasıl yaşanması gerektiği, insanların ne olmaları veya ne yapmaları gerektiği hakkındaki bu inançlar ahlâki araştırmanın konusudur. Bunlar gruplara ve milletlere, daha doğrusu bir bütün olarak insanlığa uygulandıklarında siyaset felsefesi adını alır; bu ise topluma uygulanan etikten başka bir şey değildir.

Eğer içinde yaşadığımız bu zorlu dünyayı anlayacaksa (ki bunu yapmaya çalışmadıkça dünyada rasyonel olarak hareket edebilmeyi bekleyemeyiz); dikkatimizi, davranışlarımıza yön veren büyük, kişilik dışı (tabii ve insan yapısı) güçlere yöneltmekle yetinmeyiz. İnsan eylemine yön veren saikler ve amaçlara, bildiğimiz ve anladığımız her şeyin (her çeşit bilginin) ışığında bakmak gerekir; bunların kökleri ve gelişmesi özü, ve herşeyden önce, geçerlilikleri, sahip olduğumuz bütün entelektüel birikimin yardımıyla eleştireci bir biçimde incelenmelidir. Bu acil ihtiyaç -beşeri ilişkilerin hakikatının keşfinin kendi başına değerinden ayrı olarak- ahlâk felsefesini (ethics) birincil öneme sahip bir alan haline getirir. Nereden geldiklerini, buldukları yere nasıl

geldiklerini, nereye gideceklerini, oraya gitmeyi isteyip istemediklerini ve eğer istiyorlarsa niçin, istemiyorlarsa niçin istemediklerini sadece barbarlar merak etmezler.

Bu gibi değer ve amaçları ifade eden hayat görüşleri hakkındaki çeşitli fikirlerin incelenmesi, benim uzun ömrümün -kendime açıklama çabasıyla geçen- kırk yılını harcadığım bir iştir. Bu noktaya nasıl geldiğim ve özellikle konunun özünü ilgili düşüncelerimi değiştiren dönüm noktası hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Bu anlatım kaçınılmaz olarak, bir ölçüde otobiyografik olacaktır; bunun için özür dilerim ama, bunun başka türlü nasıl yapabileceğimi de bilmiyorum.

II.

Gençliğimde, çok önceleri, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ını okumuştum. Bu büyük romanın benim üzerindeki etkisi ancak, ondokuzuncu yüzyıl ortalarının diğer Rus romancı ve sosyal düşünürlerinin eserlerini de okuyunca ortaya çıktı. Benim genel görüşümün oluşmasına bu yazarların yaptığı katkı büyük olmuştur. Bana öyle geliyordu ki -hala da öyle geliyor- bu yazarların asıl amacı; yaşantıların ve bireylerin, sosyal grupların veya sınıfların hayatlarının birbirleriyle ilişkilerinin gerçekçi bir tasvirini yapmak, sırf bir psikolojik veya toplumsal analiz sunmak değildi. Gerçi, onların en iyileri bunu eşsiz bir biçimde başarmışlardır. Ne var ki, ben onların yaptığını, esas olarak ahlâki bir yaklaşım olarak görüyordum: Onlar, en temelde, insan ilişkilerindeki haksızlık, baskı ve sahtelikten; taş duvarlar arasındaki veya konformizmden (insan yapısı boyunduruklara itirazsız boyun eğmeden) doğan hapis hali, ahlâki körlük, bencillik, gaddarlık, aşağılama, köleleştirme, sefalet, kimsesizlik, amansız öfke, ümitsizlik vb. kötülüklerden neyin sorumlu olduğu problemiyle ilgiliydiler. Kısaca onlar, bu tecrübelerin niteliğiyle ve bunların beşeri kökleriyle ilgileniyorlardı. İlgilendikleri, ilk planda Rusya olmakla beraber

dolaylı olarak bütünüyle insanlığın durumuydu. Böylelikle bir yandan da, bunun tersinin, yani doğrunun, sevginin, düsütlüğün, adaletin, güvenliğin ve insan onuru, incelik, bağımsızlık, özgürlük ve kendini gerçekleştirmeye dayanan insan ilişkilerinin nasıl gerçekleşeceğini bilmek istiyorlardı.

Tolstoy gibi bazıları bunu, medeniyetin bozمامış olduğu basit (sade) insanların dünyasında buldular. Rousseau gibi, o da, köylülerin ahlâk dünyasının çocuklarından farklı olmadığına, yani medeniyetin -hırs ve tamah, bencillik, manevi körlük gibi insani kusurlardan kaynaklanan- gelenek ve kurumlarıyla bozulmamış olduğuna inanmak istiyordu. Bu dünya, ancak insanlar ayaklarına kadar gelen hakikati kavradıkları takdirde kurtulabilirdi; eğer baksalardı, onu İncil'de, Dağdaki Vaaz'da bulabilirlerdi. Diğer Rus yazarları ise bilimsel akılcılığa veya tarihi değişimin doğru bir teorisine dayanan sosyal ve siyasî devrime inanmışlardı. Başka bir grup da, cevabı Ordodoks ilahiyatında veya liberal Batı demokrasisinde yahut Büyük Petro'yla haleflerinin yaptıkları reformların gözden sakladığı eski Slav değerlerine dönüşte arıyorlardı.

Bütün bu görüşlerin ortak noktası; temel problemlerin çözümlerinin mevcut olduğu, bunların bulunabilecekleri ve yeterli bir diğer çabayla yeryüzünde gerçekleştirilebilecekleri inancıydı. Onların hepsi, insanoğlunun özünün kendi yaşama tarzlarını seçebilme yeteneği olduğuna inanıyorlardı: yeteterince istek ve gayretle çalışıldığı takdirde, toplumları, inanılan doğru idealler ışığında dönüşüme uğratmak mümkündü. Zaman zaman insanın hakiki anlamda hür olmadığını, iradesi dışındaki faktörler tarafından belirlendiğini, hürriyetin bir kuruntu olduğunu düşünse bile (Tolstoy'un yaptığı gibi), insanın onsuz yaşamasının ve düşünmesinin mümkün olmadığını da pekala farkındaydılar. Bunların hiçbiri benim öğrencilik dönemimin eski Yunan ve Latin yazarlarından oluşan müfredatında yer almıyordu.

Oxford Üniversitesi'ndeki öğrenciliğim sırasında, büyük filozofların eserlerini okumaya başlayınca özellikle ahlâk felsefesi (etik) ve siyasi düşünce alanındaki büyük şahsiyetlerin de buna inandıklarını anladım. Sokrat şöyle düşünüyordu: Aklî yöntemlerle dış dünya hakkında kesin bilgiye ulaşılabiliyorsa (Anaxagoras, gökyüzünde küçük görünmesine rağmen, aynı Peloponase'den birkaç defa daha büyük olduğu hakikatine ulaşmamış mıydı?); o zaman aynı yöntemlerle beşerî davranış alanında da, yani insanın nasıl yaşaması ve ne olması gerektiği konularında da aynı kesinliğe ulaşabilirdi. Bu, akıl yürütme yoluyla başarılabilirdi. Eflatun, kişisel ve toplumsal problemlerin doğru çözümlerinin zorunlu kıldığı düzene itaati sağlamak için, bu kesinliğe ulaşmış bilgilerden meydana gelen bir seçkinler grubuna, zihnî yetenekleri zayıf olan başkalarını yönetme yetkisi verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Stoacılar, akla uygun olarak yaşamaya karar veren her insanın, bu çözümlere ulaşmasının mümkün olduğu kanaatindeydiler. Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar da (Budizm hakkında çok az şey biliyordum), doğru cevapların, Tanrı tarafından seçilmiş peygamber ve azizlere vahyedilmiş olduğuna, bu vahyedilen hakikatlerin ehil kişilerce ve onların kurdukları gelenekler içinde yorumlanmış olduğuna inanıyorlardı.

Onyedinci yüzyılın rasyonalistleri ise, bir tür metafizik kavrayış yoluyla, bütün insanların donatılmış oldukları aklın ışığını belirli bir biçimde uygulamak suretiyle cevapların bulunabileceğini düşünüyorlardı.

Birçok hatayı, batıl inancı ve dogmatik saçmalıkları defetmiş olan matematik tekniklere dayanan tabii bilimlerin açtığı geniş yeni bilgi alanlarının etkisi altındaki onsekizinci yüzyıl empirisistleri, aynı yöntemlerle insan meselelerinde de benzer kesin kanunlara niçin ulaşılmasını diye kendilerine sordular; aynen Sokrat'ın yaptığı gibi. Tabii bilimin bulunduğu yeni yöntemlerle, toplumsal alandaki düzen de pekala tespit edilebilirdi: Düzenlilikler gözle-

nebilir, hipotezler formüle edilip tecrübeyle sınanabilir ve bunlara dayanarak kanunlara ulaşılabilirdi; tecrübenin belli alanlarındaki bu kanunlardan daha kapsamlı kanunlara gidilebilir ve nihayet en genel kanunların oluşturduğu, sağlam mantıki bağlarla örülmüş ve kesin -yani matematik terimlerle ifade edilebilen- büyük, uyumlu bir sisteme ulaşılabilirdi.

Toplumun akılcı bir biçimde yeniden kurulması, manevi ve zihni karışıklığa, ön yargı ve hurafelerin saltanatına, doğruluğu araştırılmamış olan doğmalara kör itaate ve bu gibi zihniyet karanlıklarını besleyip büyüten baskıcı rejimlerin saçmalık ve zulümlerine son verecekti. Bütün istenen, temel insan ihtiyaçları ile, onları tatmin edecek araçların bulunması arasında bir özdeşlik kurmaktı. Bu ise mutlu hür, adil, erdemli ve uyumlu dünyayı, Condorcet'nin 1794'te hapisanedeki hücrelerinde gayret etkileyici bir biçimde heber verdiği dünyayı yaratacağı. Ondokuzuncu yüzyılın bütün ilerlemeci fikriyatının temelinde yatan ve benim de Oxford'daki öğrenciliğim sırasında düşüncelerimi yoğuran kritik empirisizmin özünü oluşturan genelde bu görüştü.

III.

Belli bir noktaya gelince farkına vardım ki; bütün bu görüşlerin ortak yönü, Platonik (Eflatun'cu) bir fikirdi: İlk olarak, bilimlerde olduğu gibi, bütün sahici soruların bir ve yalnız bir doğru cevabı bulunmalı ve geri kalan bütün cevaplar kaçınılmaz olarak yanlış olmalıdır. İkinci olarak, bu doğruları bulmanın güvenilir bir yolu var olmalıdır. Üçüncüsü, doğru cevaplar bulunduğu anda, bunların birbiriyle tutarlı bir bütün oluşturmaları kaçınılmaz olmalıdır; çünkü, bir hakikatin diğeriyle bağdaşmaması söz konusu olamaz, bunu *a priori* olarak biliyorduk. Bu tür külli bilgi, kozmik bir bulmacanın çözümüyüdü. Ahlâka gelince, burda da mükemmel hayatın ne (nasıl) olması gerektiğini kavrayabilirdik; o, evreni yöneten kuralının doğru olarak anlaşılması üstüne bina edilecekti.

Doğrudur, biz hiç bir zaman bu mükemmel bilgiye erişemedik; kimbilir, belki aklımız bunu başaracak kadar gelişmiş değildir, belki çok aciziz; belki de yoldan çıkmış veya günahkar insanlarız. Zihin yapımızdan ve dış dünyadan kaynaklanan engeller çok fazla olabilir. Ayrıca, söylediğim gibi, izlenecek doğru yol hakkındaki görüşler bir hayli farklılık gösteriyordu: Bazıları onu kiliselerde, bazıları laboratuvarlarda buluyor; kimisi sezgiye, kimisi deneye, kimisi mistik görüşlere, kimisi de matematik hesaplama inanıyordu. Fakat biz kendimiz bu doğru cevaplara, daha doğrusu bunların hepsini uyumlu bir biçimde birleştiren nihai bir sisteme ulaşamasa bile, cevaplar mevcut olmalıydı; aksi halde sorular gerçek değildi. Cevapları bilen biri olmalıydı; belki Cenneteki Adem biliyordu, belki de cevapları ancak ahir zamanda öğreneceğiz. Eğer insanlar bilemiyorlarsa onları, belki melekler biliyordu. Yok eğer melekler de bilmiyorsa, o zaman Tanrı biliyordur. Her halükarda, bu ebedi doğrular, prensip olarak bilinebilir olmalıdır.

Bazı ondokuzuncu yüzyıl düşünürleri -Hegel, Marx- meselenin bu kadar basit olmadığını düşünüyorlardı. Ebedi doğrular (hakikatler) yoktu. Var olan, tarihi değişme ve sürekli gelişmeydi; bu devrimci merdivende atılan her adımla, insanoğlunun ufku genişliyordu. Tarih, birçok perdeden meydana gelen bir tiyatro oyunuydu ve onu harekete geçiren fikir ve gerçeklik alanlarındaki güçlerin -zaman zaman diyalektik bir biçimde olduğu söylenen- çatışmalarıyla hareket ediyordu ve bu çatışmalar milletlerin, sınıfların, kültürlerin ve çeşitli akımların savaşları, devrimleri, şiddetli ayaklanmaları şeklinde ortaya çıkıyordu. Fakat, kaçınılmaz gerileme, başarısızlık ve nüketmeler ile barbarlığa dönüşlerden sonra, Condorcet'nin rüyası gerçekleşecekti. Tiyatro temsilinin mutlu bir sonu olacaktı; geçmişte zaferler kazanmış olan insan aklını sonsuza kadar engellemek mümkün olamazdı. İnsanlar artık ne tabiatın ne de kendi akıldışı toplumlarının mağduru olacaklardı; akıl galip gelecek

ve evrendeki uyumlu işbirliği, doğru tarih, sonunda başlayacaktı.

Çünkü, böyle olmasaydı, ilerleme ve tarih fikirlerinin ne anlamı kalırdı? Bilgisizlikten bilgiye, efsaneye dayanan düşünceler ve çocukça hayallerden gerçekliğin idrakine ve doğru amaçların, empirik doğruların olduğu kadar doğru değerlerin de bilgisine doğru, dolambaçlı ve inişli çıkışlı da olsa, bir gidiş yok mudur? Tarih sadece, birbirine karışan çeşitli maddi faktörler ve tesadüfi bir ayıklama oyununun sebep olduğu amaçsız bir olaylar dizisinden, hiç bir anlamı olmayan sesler ve heyecanlardan oluşan bir hikayeden ibaret olabilir mi? Bu kavranabilir bir şey değildi. İnsanların kendi hayatlarına hükmedebilecekleri ve bencil varlıklar yahut anlamadıkları kör güçlerin oyuncakları olmaktan çıkacakları günler gelecekti. En azından, böyle bir yer yüzü cennetinin imkân dahilinde olduğunu kavrayabilir ve ona şöyle veya böyle yürümeye çalışabilirdik. Bu inanış, eski Yunanlılardan Orta Çağ'ın Hristiyan hayalperestlerine, Rönesans'tan geçen yüzyılın ilerlemeci düşüncesine kadar, etik düşüncenin merkezinde yer almıştır; ve doğrusu bugün de buna inanan pekçok kişi vardır.

IV.

Okuma sürecinde belli bir merhaleye ulaştığımda, tabiatıyla Machiavelli'nin temel eserleriyle karşılaştım. Bu eserler benim üzerinde derin ve kalıcı bir etki yaparak, daha önceki inancımı sarstılar. Bunlardan çıkardıklarım; siyasi iktidarın nasıl elde edilip sürdürüldüğü veya toplumlarını yeniden inşa etmek isteyenlerin güce mi yoksa bilgiye mi dayanmaları gerektiği, kendilerini ve devletlerini iç ve dış tehlikelerden nasıl koruyacakları yahut devletlerinin iyi işlemesini istiyorlarsa yöneticiler ve vatandaşlarda bulunması gereken temel vasıfların neler olduğu hakkındaki son derece aşikâr dersler değil, başka bir şeydi. Machiavelli bir tarihselci değildi; Roma Cumhuriyetini veya İlk Prenslükler döneminin Roma-

sını bir ölçüde geri getirmenin mümkün olduğunu düşünüyordu. O inanıyordu ki, bunu yapmak için; fırsatları yakalamasını ve kullanmasını bilen, cesur, zorlukların üstesinden gelebilen, zeki ve doğuştan yetenekli insanlardan meydana gelen bir yönetici sınıfa ve layıkıyla korunan, vatansever, devletleriyle iftihar eden ve pagan değerlerin timsali olan vatandaşlara ihtiyaç vardır. Roma iktidara bu şekilde yükselmiş ve dünyayı fethetmişti; işlerin ters giderek çöküşü hazırlamasında da amil olan, aynı bilgelik, canlılık ve cesaret yokluğu idi. Gerileyen devletler, bu erdemleri yitirmiş olan zinde istilacılar tarafından fethedilmiştir.

Fakat Machiavelli, bunun yanında, Hristiyanlığın erdemlerinin -alçak gönüllülük, acıya katlanma, terk-i dünya, kurtuluşu öbür dünyada umma- kendisinin açıkça taraftar olduğu Roma tipi bir devletin kurulmasını kolaylaştırmayacağına da işaret eder: Hristiyan ahlâkının düsturlarına göre yaşayanların; onun görmek istediği cumhuriyeti yeniden kurabilmek ve ona hakim olabilmek için, merhamete yer vermeyen bir iktidar mücadelesi yapan insanlar tarafından çiğnenmeleri kaçınılmazdı. Machiavelli, Hristiyanlığın değerlerini mahkûm etmiyor; sadece bu iki ahlâkın birbiriyle bağdaşamayacağına işaret ediyor. O, insanlar için hangi hayatın doğru olduğuna karar vermemizi sağlayacak kapsayıcı bir ölçüt de kabul etmiyor. Ona göre, Roma'nın *virtü*'su ile Hristiyanlığın değerlerinin uyuşması mümkün değildir. O sadece tercihi size bırakıyor, ama kendisinin neyi tercih ettiğini de biliyor.

Bunun benim zihnimde yeşerttiği fikir, bugün ve geçmişte insanlığın ulaşmaya çalıştığı bütün yüce değerlerin birbiriyle bağdaştığına muhakkak nazariyle bakılamayacağının farkına varmamdı ki bu adeta bir şoktu. Bu, benim; hakiki amaçların ve hayatın temel problemlerinin doğru cevaplarının arasında çatışma olmayacağı yolundaki, *philosophia perennis*'e dayanan daha önceki varsayımımı yıktı.

Daha sonra Giambattista Vico'nun *La Scienza Nuova* 'sıyla (Yeni Bilim) karşılaştım. O zamanlar Oxford'da Vico'yu duymuş olanlar enderdi; ama bir filozof, -Croce'nin Vico hakkındaki kitabını tercüme etmiş olan Robin Collingwood- bana onu okumamı tavsiye etti. Vico'nun kitabı, gözlerimi yeni bir şeye açtı. Vico, insan kültürlerinin ardarda gelmesiyle ilgileniyordu; ona göre, her toplumun, gerçeklik hakkında ve içinde yaşadığı dünya hakkında, kendisi hakkında, kendi geçmişiyle ve tabiatla ilişkileri hakkında bir görüşü vardı. Bu görüş, toplumun üyelerinin yaptıkları, düşündükleri ve hissettikleri herşeye sinmiştir; onların kullandıkları kelimelerde, dil formlarında (imajlar, mecazlar vb.), ibadet şekillerinde, yarattıkları kurumlarda ifadesini bulmuş ve somutlaşmış olan bu değerler, onların gerçeklik ve bu gerçeklik içindeki kendi yerleri hakkındaki fikrini temsil ve naklederler; onları bu görüş yaşatır. Bu görüşler, birbirini izleyen her bir toplumsal bütüne göre değişir; her birinin kendi Tanrı vergisi meziyetleri, değerleri, yaratma tarzları vardır ve bunlar birbirleriyle karşılaştırılmazlar; her birini kendi terimleriyle anlamak gerekir- anlaşılmalari yeterlidir, haklarında değer yargısı vermemiz şart değildir.

Homer'in Yunanlıları, efendi sınıfı -diyor Vivo- acımasız ve barbardı, yani zayıfa karşı zalimdi; fakat onlar, bizim daha aydınlık olan çağımızda yapamayacağımız bir şeyi yaptılar: *İlyada*'yı ve *Odise*'yi yarattılar. Onların büyük şaheserleri kendilerininindir ve dünya görüşü bir defa değişince, bu tür bir yaratıcılığa da imkân kalmaz. Bize gelince, bizim de kendi bilimlerimiz, düşünür ve şairlerimiz var. Ama kadimlerden modernlere doğru yükselen bir merdiven yoktur. Eğer böyleyse, Racine'in Sofokles'ten daha iyi bir şair olduğunu, Bach'ın olgunlaşmamış bir Beethoven olduğunu, ne bileyim, İzlenimci ressamların, aynı anlayıştan mülhem olmakla beraber bunu tam olarak gerçekleştirememiş olan Floransa ressamlarına göre zirve sayılabileceklerini söylemek saçma olmalıdır. Bu kültürlerin değerleri

farklı olup, birbirleriyle zorunlu olarak bağdaşabilir değildirler. Voltaire, bir karanlıklar denizi içindeki aydınlık istisnalar durumunda olan bu değer ve fikirlerin -klasik dönemdeki Atina'nın, Rönesans Floransa'sının, büyük çağda (grand siecle) ve kendi zamanındaki Fransa'nın değer ve fikirlerinin- hemen hemen aynı olduğunu düşünürken yanıliyordu (**). Machiavelli'nin Roma'sı gerçekte mevcut değildi. Vico için çeşitli medeniyetler vardı (bunların tekrarlanan devreleri söz konusudur, ama bu önemsizdir) ve bu medeniyetlerin herbirinin benzeri olmayan, kendine özgü birer modeli (pattern) vardır. Machiavelli'de, iki "bağdaşmaz görüş" fikri vardı ve burada söz konusu olan, her bakımdan değil (çünkü, onların hepsi insandı) ama, nihaî bir terkip içinde bir araya gelmesi mümkün olmayacak şekilde farklı olan değerlerin ve nihaî amaçların (bunların araçlarının değil) biçimlendirdiği kültürlerle sahip toplumların varlığıydı.

Bundan sonra, kolayca onsekizinci yüzyıl Alman düşünürü Johann Gottfried Herder'e yöneldim. Vico medeniyetlerin birbirini izlediklerini düşünüyordu. Herder daha da ileri giderek, çeşitli yer ve zamanlardaki milli kültürleri karşılaştırmak suretiyle, her toplumun kendince bir ağırlık merkezi bulunduğu ve bunun başka toplumlarınkinden farklı olduğu sonucuna vardı. Ona göre eğer İskandinav kahramanlık hikayelerini (sagas) veya Kutsal Kitabın şiiriyetini anlamak istiyorsak, onlara onsekizinci yüzyıl Paris eleştirmenlerinin estetik ölçütlerini uygulamamız gerekir. İnsanların yaşama, düşünme, hissetme ve birbirleriyle konuşma tarzları, giydikleri elbiseler, söyledikleri şarkılar,taptıkları tanrılar, yedikleri yiyecekler, tartışılmaz saydıkları varsayımlar, gelenekler ve alışkanlıklar... bütün bunlar herbirinin kendi "hayat tarzı" olan toplumları yaratırlar. Toplumlar birçok bakımdan birbirine benzeyebilirler, ama eski Yunanlılar Lutheran bir Alman'dan da Çinliden de farklıdırlar. Onların hayatın amacı olarak gördükleri, korktukları yahut ibadet ettikleri şeyler nadiren birbirine benzerler.

Bu görüşe kültürel veya ahlâki relativizm denmiştir (Kendisine büyük hayranlık duyduğum arkadaşım, büyük bilim adamı Arnaldo Momigliano da hem Vico'nun hem de Herder'in görüşü hakkında böyle düşünüyordu; ama o yanıliyordu). Bu, rölativizm değildir. Bir kültüre mensup olanlar, başka bir kültür veya toplumun, hatta zaman ve yer bakımından kendilerine çok uzak olan insanların değer ve ideallerini, hayat biçimlerini -hayal gücüne dayanan kavrama yeteneği sayesinde- anlayabilirler (Vico buna entrare/nüfuz etme demıştır). Onlar bu değerleri kabul edilmez bulabilirler; ama eğer yeterince açık fikirli olurlarsa, başkalarının da pekala kendileriyle anlaşma sağlanabilecek tam birer insan olduklarını ve aynı zamanda, kendilerinininkilerden çok farklı olmakla beraber yine de gerçekleştirilmeleri hayatın amacı olarak görülmesi mümkün değerler ışığında yaşadıklarını anlayabilirler.

"Ben kahveyi tercih ediyorum, siz şampanyayı. Zevklerimiz farklı; söylenecek başka birşey yok." Relativizm budur. Fakat Herder'in ve Vico'nun görüşü bu değildir. Bunu çoğulculuk olarak tanımlayacağım; yani, insanların izleyebilecekleri farklı amaçlar vardır; ama yine de onlar birbirini anlayabilen, birbirine sempati duyabilen, birbirlerinden ışık alabilen (nitekim bize bugün çok uzak olan Eflatun'u veya Ortaçağ Japon hikayelerini okumakla ışık alıyoruz) tamamiyle rasyonel insanlar olabilirler. Şüphe yok ki, bu uzak insanlarla ortak hiçbir değerimiz olmasaydı, her medeniyet kendi kabuğuna kapanır ve onları hiçbir zaman anlayamazdık; Spengler'in tipolojisinin anlamı budur. Kültürler arasında zaman ve yer bakımından anlaşma (communication), ancak onlarda insanı insan yapan şeyin ortak olması ve bunun onlar arasında bir köprü görevi görmesi sebebiyle mümkün olmaktadır. Ama, bizim değerlerimiz bizimdir, onlarınkilerse onların. Başka kültürlerin değerlerini eleştirmekte, onlar hakkında olumsuz hüküm vermekte serbestiz; ama onları hiç anlamıyor gibi yapamaz veya bizimkinden farklı zevkleri

olan insanların, büsbütün başka şartlarda yaratılmış, bize hiç hitap etmeyen subjektif (indi) değerleri olarak göremeyiz.

Bir objektif değerler dünyası vardır. Bununla, insanların kendileri için izledikleri ve başka şeyleri onlara araç yaptıkları nihaî amaçları kastediyorum. Eski Yunanlıların değer verdikleri şeylere karşı kör değilim; onlar benim değerlerim olmayabilirler, ama bu değerlerin ışığıyla yaşamanın onlar için ne demek olduğunu anlayabilir, onları takdir edebilir ve onlara saygı duyabilirim. Hatta, öyle olmadığı halde, kendimi onları izliyormuşum gibi tasavvur edebilirim- gerçi bunu arzu etmiyorum, ama galiba istesem de yapamazdım. Hayat biçimleri farklıdır. Amaçlar, ahlâk prensipleri birden çoktur; ama sonsuz sayıda çok değil: insanın ufku dahilinde olmaları gerekir. Eğer böyle değilse, o zaman beşeri alanın dışındadırlar. Eğer bereketin sembolleri olarak değil de, esrarlı bir canlılık ve güçleri olan ilahi varlıklar oldukları veya bu ağaçlığın Atina'ya adanmış olduğu düşüncesiyle ağaçlara tapan insanlara rastlarsam (fakat sadece onların ağaçtan yapılmış oldukları düşüncesiyle bunu yapar ve niçin ağaca taptıklarını sordüğümde, "çünkü, o ağaçtır." demekten başka bir cevap vermezlerse); o zaman, ben onların ne demek istediklerini anlamıyorumdur. Eğer onlar insan iseler, kendileriyle anlaşabileceğim (communicate) varlıklar değildirlere; bu durumda ciddi bir anlaşma engeli var demektir. Onlar benim için insan değildirler. Eğer böyle bir hayat yaşamanın nasıl bir şey olduğunu anlayamıyorsam, onların değerlerine subjektif bile diyemem.

Değerlerin çatışabileceği açıktır; medeniyetler bunun için birbiriyle bağdaşmazlar. Kültürler arasında, aynı kültür içindeki gruplar arasında veya sizinle benim aramızda bağdaşmazlık olabilir. Siz ne olursa olsun daima doğruyu söylemek gerektiğine inanırsınız, ben ise değil; çünkü, doğruyu söylemenin bazen çok acı verici ve yıkıcı olabileceğine inanırım. Bir-

birimizin bakış açısını tartışarak ortak bir noktaya varmaya çalışabiliriz; fakat sonunda sizin amacınızın, benim hayatımı adadığım amaçlarla uzlaşması imkânsız olabilir. Tek bir kişinin gönlünde yaşattığı değerler bile pekala çatışabilir, bundan da onların bir kısmının doğru değerlerinin ise yanlış olduğu sonucu çıkmaz. Adalet, tam adalet, bazı insanlar için mutlak bir değerdir; ama bu, onların aynı ölçüde önemli saymaları mümkün olan başka değerlerle -somut durumlarda önemli olan şefkat ve merhamet gibi değerlerle- bağdaşmaz.

Hürriyet ve eşitliğin ikisi de, insanlığın yüzyıllar boyu izlediği başlıca amaçlardandır. Ne var ki, kurtların tam hürriyeti kuzular için ölüm demektir; güçlü ve yetenekli olanın tam hürriyeti, zayıf ve daha az yetenekli olanın insan olarak var olma hakkıyla bağdaşmaz. Bir sanatkar bir şaheser yaratmak için, ailesine, kayıtsız kalmaması gereken bir yokluk ve yoksulluk hayatı yaşatabilir. Bundan dolayı onu suçlayabilir ve şaheserin insani ihtiyaçlara feda edilmesi gerektiğini söyleyebilir veya onun yanında yer alabilir, ona hak verebiliriz; bunların her ikisi de bazıları için çok önemli değerlerdir; ve bunlar, eğer insani duygulardan, hayal gücü ve anlayıştan biraz nasibimiz varsa hepimize anlaşılır gelebilirler. Eşitlik, onu hakim kılmayı isteyenlerin hürriyetinin sınırlandırılmasını gerektirir; toplumun refahını sağlamak, açları doyurmak, çıplak olanları giydirmek, evsizleri barındırmak için, başkalarına hürriyet alanı bırakmak, adalet ve hakkaniyeti gerçekleştirmek için hürriyeti kısmak zorunda kalabiliriz. Halbuki, bundan (özgürlükten) bir nebze olmadan tercihlerden ve dolayısıyla -kelimeye bizim verdiğimiz anlamda- insan olarak kalmak imkânından söz edilemez.

Antigone öyle bir açmazla karşı karşıyadır ki, buna Sophocles'in çözümü başkadır, Sartre'inki bambaşka. Hegel ise daha yüksek bir düzeye "yükseltme"yi önerir bu tür açmazların acısını çekenler için zavallı bir avuntu. Olağanüstü bir insani vasıf olan kendiliğindenlik;

neyin ne kadar ve nerede hazır olacağını iyi bir biçimde hesaplanması için gerekli olan örgütlü planlamayla bağdaşmaz; oysa toplumun refahı önemli ölçüde buna bağlıdır. Hepimiz, yakın geçmişteki büyük acılara yol açan seçenekleri biliyoruz. Bir insan, bütün bedelini göze alarak, ebeveyninin ve çocuklarının hayatları pahasına, canavarca bir istibdatı ısrar etmeli midir? Hainler veya tehlikeli suçlular hakkında bilgi edinmek için çocuklara işkence edilmeli midir?

Değerlerin bu şekilde çatışması, onların ve bizim özümüzden kaynaklanır. Eğer bize, bu çelişkilerin, bütün iyileri temsil eden ilkelerin içinde uyumlu bir biçimde yer aldığı mükemmel bir dünyada çözüleceği söylenirse; bunu bize söyleyenlere, onların, bize göre çatışan değerleri ifade eden isimlere verdikleri anlamların bizimkilerden farklı oldukları cevabını vermeliyiz. Onlara demeliyiz ki; bağdaşmaz olduklarını düşündüğümüz değerlerin çatışmasız bir biçimde içinde yer aldıkları dünya, bizim idrakimizin dışındaki bir dünyadır; bu başka dünyada uyum içinde bulunan ilkeler, günlük hayatımızda bildiğimiz ilkeler değildir; eğer onlar başka bir şeye dönüşmüşlerse, bizim yeryüzünde bilmediğimiz anlayışlara dönüşmüşlerdir. Ne var ki, biz yeryüzünde yaşıyoruz ve inanıp eyemde bulunmamız gereken yer de burasıdır.

Bütün iyi şeylerin içinde bulunduğu mükemmel bütün, nihai çözüm fikri, bana hem ulaşamaz (bu, herkesçe bilinen bir hakikattir), hem de kavramsal olarak tutarsız görünüyor; bu tür bir uyumla ne anlatılmak istendiğini bilmiyorum. Büyük iyiler arasından bazıları birlikte yaşayamaz. Bu, bir kavramsal doğrudur. Biz tercih yapmak zorundayız ve her tercih, telafisi imkânsız bir kayba yol açar. Soru sormadan kabul ettikleri bir disiplin altında yaşayanlar, sözleri ihlal edilemez birer kanun olarak kabul edilen ruhani veya dünyevi önderlerin emirlerine hür iradeleriyle itaat edenlerle; yapmaları ve olmaları gereken şeyin ne olduğu

hakkında, her türlü şüpheden arı, kesin ve sarsılmaz inançlara kendi yöntemleriyle başlarına ulaşmış olanlar mutludurlar. Sadece şunu söyleyebilirim: Bu tür rahat doğma yataklarında halinden memnun olanlar, kendi kendilerine yarattıkları uzağı göremezlik hastalığının (miyop), -insan olmanın anlamı yerine- halinden memnun olmaya yarayan göz siperinin mağdurlarıdır.

V.

Çabalarımızın doğru amacı olarak mükemmel durum fikrine (ki bana göre bu, öldürücü, yok edici bir fikirdir) bu kadar teorik itiraz yeter. Ama bunun bir de daha pratik sosyopsikolojik bir engeli vardır; yalın inançları, her türlü felsefi delil ve tartışmaya karşı direnen insanlar için sözkonusu olabilecek bir engel. Hem birey hem de toplum hayatında bazı problemlerin çözülebildiği, bazı hastalıkların tedavi edilebildiği doğrudur. İnsanları açlık, sefalet veya adaletsizlikten, kölelik ve hapis halinden kurtararak durumlarını iyileştirebiliriz. Hangi kültüre mensup olurlarsa olsunlar, bütün insanlarda temel bir "iyi ve kötü" duygusu vardır; fakat herhangi bir toplumun incelenmesi, her çözümün yeni ihtiyaç ve problemleri, yeni talepleri doğuran yeni bir durum yarattığını göstermektedir. Çocuklar ebeveynlerinin ve onların ebeveynlerinin özlemini duydukları şeylere, daha fazla hürriyete, daha fazla rehafa ve daha adil bir topluma ulaşmışlardır. Ne var ki, eski hastalıklar unutulmuştur ama, çocuklar, onların çözümlerinin yol açtığı yeni problemlerle karşı karşıya gelirler; bunlar da bu sefer -çözülebilseler bile- yeni durumlar ve onlarla birlikte yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarırlar ve bu önceden kestirilemez bir biçimde böylece sürüp gider.

Biz, sonuçların sonuçlarının bilinmeyen sonuçları için kanunlar yapamayız. Marxistler bize diyorlar ki; mücadele bir kere kazanılıp da doğru tarih başlayınca, ortaya çıkabilecek yeni problemler de kendi çözümlerini yarata-

caktır; bu çözümler, uyumlu, sınıfsız bir toplumun birleşik güçleri tarafından barışçı bir yolla gerçekleştirilebilir. Bu bana, bir parça metafizik bir iyimserlik gibi görünüyor, çünkü tarihi tecrübe bunu doğrulamıyor. Aynı amaçların herkesçe kabul edildiği bir toplumda sadece araçlarla ilgili problemler söz konusudur. Bunlar da teknolojik yöntemlerle çözülebilir. Böylesi; insanın iç dünyasının, ahlâki, ruhî ve estetik muhayyilesinin artık hiçbir şey ifade etmediği bir toplumdur. Bunu gerçekleştirmek için insanlar yok edilmeli, toplumlar köleleştirilmeli midir?... Ütopyaların ayrı bir değeri vardır: Hiçbir şey insanın potansiyel güçlerinin hayal edilebilen ufuklarını bu kadar genişletmez; ama onları hareketlerimize kılavuz edinmek, kelimenin gerçek anlamıyla öldürücü olabilir. Heraklit haklıydı, varlıklar hareketsiz kalamazlar.

Böylece, nihaî bir çözüm fikrinin kendisinin hem uygulanamaz hem de- eğer bazı değerlerin çatışabileceği görüşümde haklıysam- tutarsız olabileceği sonucuna varıyorum. Nihaî bir çözümün -bu deyimim Hitler zamanında kazandığı korkunç anlamı unutsak bilemümkün olduğu düşüncesi bir kuruntu, hem de çok tehlikeli bir kuruntudur. Çünkü, böyle bir çözümün var olduğuna gerçekten inanan birisi için, buna ulaşmanın bedeli ne olursa olsun çok yüksek sayılmaz: İnsanlığı ebediyen adil, mutlu, yaratıcı ve uyumlu yapmak için, bunun için ödenecek hangi bedel yüksek sayılabilir ki? Böyle bir omleti yapmak için kırılması gereken yumurta sayısının elbette sınırı yoktur. İşte Lenin'in, Troçki'nin, Mao'nun, bildiğim kadarıyla Pol Pot'un iman ettikleri buydu. Toplumun problemlerinin nihaî çözümünün tek doğru yolunu bildiğim için, insanlık kervanının güdüleceği yolu da bilirim; ve benim bildiğim şeyi siz bilmediğinize göre, eğer amaca ulaşılacaksa, hürriyetin bir kırıntısına bile sahip olmanıza izin verilemez. Siz, belli bir siyasetin sizi daha mutlu, daha hür yapacağını veya size rahat nefes aldıracağını söylüyorsunuz; ama ben biliyorum ki, siz ya-

nılıyorsunuz, sizin ve bütün insanların ihtiyaç duyduğu şeyi de bilen benim. Dolayısıyla eğer bilgisizlik veya kötü niyeti yüzünden direnen olursa, o zaman onu çiğnemek gerekir; ve milyonları ebediyen mutlu yapmak için, yüzbinleri telef etmek gerekebilir. Onları hepten feda etmeyi istemekten başka bir tercihimiz mi var, bunu kim biliyor?

Bazı silahlı peygamberler bütün insanlığı, bazıları da sadece üstün olduğunu düşündükleri kendi ırklarını kurtarmak için çabalarlar; fakat saik ne olursa olsun, savaşlar ve devrimlerde boğazlanan milyonlar (gaz odaları, gulaglar, katliamlar ve yüzyılımızda hatırlanabilecek bütün canavarlıklar), gelecek kuşakların mutluluğu için ödenmesi gereken bedeldir. Eğer insanlığı kurtarma isteğinizde ciddi iseniz, bedelini hesaplamaı boşverip, kalbinizi katlaştırmamız gerekiyor.

Bunun cevabını yüz yıldan biraz fazla bir süre önce, Rus radikali Alexander Herzen vermiştir. Herzen, gerçekte 1848 devrimlerinin hatırasına adanmış olan, "*Karşı Sahilden*" adlı denemesinde, kendi döneminde, insan kurban etmenin yeni bir şeklinin ortaya çıktığını yazmıştı; yaşayan insanların millet, kilise, parti, sınıf, ilerleme ve tarihin güçleri gibi soyutlama sunaklarında kurban edilmeleri. Aynısı, onun zamanında olduğu gibi, bugün de geçerlidir; eğer bu soyut varlıklar yaşayan insanların boğazlanmasını istiyorlarsa, onları tatmin etmek gerekir. Şunlar Herzen'in sözleridir:

"Eğer ilerleme ise amaç, biz kimin için çalışıyoruz? Kimdir bu Moloch (Tanrı) ki; çilekeşler ona yaklaştıkça onları ödüllendirmek yerine sadece sözünden dönüyor ve "morituri te salutant" (ölmek üzere olan bizler seni selamlarız) diye bağırarak bitkin, talihsiz kalabalıklara bir teselli olarak, ancak kendilerinin ölümünden sonra yeryüzünde her şeyin güzel olacağı şeklinde alaycı bir cevap verebiliyor) Siz, gerçekten bugün yaşayan bütün insanları; kendi boyunduruklarının kısılcacında oldukları halde bir mavmayı "geleceğe doğru ilerleme"...

amacıyla .. çeken, dizlerine kadar çamura batmış perişan esir tayfaların acıklı rolüne mahkum etmeyi mi istiyorsunuz?... Bir amaç ki çok uzaktadır, o amaç değildir, ama isterseniz ona bir tuzak diyebilirsiniz; amaç daha yakındaki, en azından işçinin ücreti veya yapılan işten haz duyma gibi bir şey olmalıdır.”

Emin olabileceğimiz bir şey, kurban etmenin, ölmenin ve ölünün gerçek olduklarıdır; oysa uğruna ölünen ideal gerçekleşmemiş olarak kalır. Yumurtalar kırılır ve onları kırmak bir alışkanlık halini alır ama, omlet ortada görünmez. Eğer insanların içinde buldukları kötü şartlar bu gibi tedbirleri hakikaten gerektirecek kadar ümitsizse, kısa vadeli amaçlar için fedakarlık ve zora-başvurma haklı gösterilebilir. Ama, uzak amaçlar uğruna çok sayıda insanın feda veya telef edilmesi, insanların bugün ve her çağda değer verdikleri, aziz tutkuları her şeyle insafsızca alay etmek olur.

VI.

Eğer nihaî uyumu gerçekleştirmenin mümkün olduğuna ilişkin eskiden beri devam edegelen inanç yanlış, buna karşılık kendilerine başvurduğum düşünürlerin- Machiavelli, Vico, Herder ve Herzen'in- tutumları doğru ise; eğer Büyük İyilerin çatışabileceğini, bir kısmı için mümkün olsa bile bazılarının bir arada yaşamayacağını, kısaca bir kişinin hem pratik olarak hem de ilke olarak her şeye sahip olamayacağını ve insan yaratıcılığının karşılıklı olarak birbirini dışta bırakan çeşitli tercihlere bağlı olabileceğini kabul edereksek, o zaman - Çernişevski ve Lenin'in bir keresinde sordukları gibi- “Ne yapılmalı?”... Mümkün olan şeyler arasında nasıl tercih yaparız? Neyi, ne kadar, ne için feda etmeliyiz? Bana öyle geliyor ki, bunun kesin bir cevabı yoktur. Fakat çatışmalardan kaçınmak mümkün olmasa da onları yumuşatabiliriz. Talepler dengelenebilir, uzlaşmalara varılabilir. Somut durumlarda her talebin gücü aynı değildir: Çok fazla hürriyet ve çok fazla eşitlik; hem çok katı bir

ahlâki yargılama hem de somut bir insani duruma fazla anlayış gösterme; hukukun eksiksiz uygulanması ile nasafet duygusuna ayrıcalık tanıma; açları doyurmak, çıplak olanları giydirmek, hastaları iyileştirmek, evsizleri barındırmak talepleri... Bunlar arasında, asla nihaî ve mutlak olmayan öncelikler kurulması gerekiyor.

Kamusal işlerde ilk yükümlülük, acı verici şeylerde aşırılıklardan kaçınmaktır. Devrimler, savaşlar, suikastler, aşırı tedbirler, başka çarenin kesinlikle olmadığı durumlarda gerekli olabilir. Ama tarih bize, bunların nadiren beklenen sonuçları verdiklerini öğretiyor: böyle hareketlerin iyileşmeyi sağlama garantisini, hatta bazan yüksek ihtimali bile, yoktur. Kişisel hayatta ve kamu siyaseti alanında sert (katı) eylem ve tedbirlere girişme riskini alabiliriz; ama daima uyanık olmalı ve asla unutmamalıyız ki, yanlış olmamız her zaman mümkündür ve bu gibi tedbirler kaçınılmaz olarak masum insanların acı çekmesine de yol açarlar. Bundan dolayı, bir şeyi başka bir şeye tercih etmemiz gerekebilir; belirli durumlarda kurallar, değerler, ilkeler değişen ölçülerde birbirine yer vermelidir. Faydacı çözümler bazen yanlıştır ama sanmam ki çok sıkça da yararlı olunlar. Yapılabilecek en iyi şey, genel bir kural olarak, son derece ümitsiz durumların, katlanılması imkânsız tercih durumlarının meydana gelmesini önleyecek nazik bir dengeyi korumaktır. Bu, sınırlı bilgimiz ve hatta fertler ve toplumlar hakkındaki eksik anlama yeteneğimiz ışığında uğruna çaba göstermemiz her zaman mümkün olan, iyi bir toplumun ilk şartıdır. Bu konularda belirli bir alçak gönüllülüğe çok ihtiyacımız var.

Bu; idealist bir gencin, yeni ve yüce bir toplum uğruna gereğinde döğüşmek ve bu uğurda acıya katlanmak isteyeceği türden bir şey değil de, çok yavan bir cevap olarak görülebilir. Fakat, tabii ki, değerlerin bağdaşmazlığını da dramatize etmemeliyiz; çeşitli zamanlardaki değişik toplumlar arasında, neyin

doğru neyin yanlış ve neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda oldukça yaygın bir anlaşma (mutabakat) vardır. Elbette geleneklerin, genel görüşlerin ve tutumların farklı olmalarında bir yanlışlık yoktur; genel ilkeler insani ihtiyaçla çok fazla uyuşmayabilirler. Somut durum hemen hemen her şeydir. Bundan kaçış yoktur: karar verdiğimiz gibi vermek zorundayız, bazen ahlâki riskten kaçınmak mümkün değildir. Tek isteyebileceğimiz; ilgili faktörlerin hiç birisinin gözardı edilmemesi; gerçekleştirmeye çalıştığımız amaçların kararlarımızdan olumlu veya olumsuz olarak etkilenmesi mümkün unsurlar olarak görülmeleri gerektiğidir.

Fakat bu, sonunda, büsbütün subjektif bir karar meselesi değildir. Bu, kişinin mensup bulunduğu ve, yazılı tarih boyunca insanlığın çoğunun ortak olarak kabul ettiği değerleri -çatışma halinde olup olmamaları önemli değil- benimseyen toplumlardan biri olan toplumun hayat şekillerine bağlıdır. Evrensel değerler değilse de, toplumların onsuz nadiren ayakta kalabilecekleri asgari bir düzey her halükarda vardır. Bugün köleliği, törensel öldürmeyi, Nazi gaz odalarını, zevk, çıkar veya hatta 'siyasi iyi' uğruna insanlara işkence edilmesini veya Fransız ve Rus devrimlerinin çocuklara ebeveynlerini ihbar etmek görevini yüklemelerini, yahut bilinçsizce katliam savunmayı çok az kimse isteyecektir. Bu gibi eylemlerde uzlaşmanın hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Fakat böte yandan, mükemmel arayışı bana kan dökme projesi gibi görünüyor; bu, en samimi idealist veya en temiz kalpli insan tarafından istense bile durum aynıdır. Tarih boyunca Immanuel Kant'tan daha katı bir ahlâkçı gelmemiştir. Ama o bile bir aydınlanma anında şöyle demişti: "İnsanoğlunun eğri kurgasından hiç bir zaman dosdoğru olan birşey yaratılmamıştır" İnsanları, dogmatik olarak inanılan tasarıların istediği tek tip elbiseleri giymeye zorlamak hemen hemen her zaman insanlık- dışılığa giden yoldur. Biz ancak gücümüz dahilindeki şeyi yapabiliriz; ama bunu da, zorluklara rağmen yapmalıyız.

Şüphesiz, sosyal ve siyasi çatışmalar olacaktır; pozitif değerlerin çatışması kendi başına bunu kaçınılmaz kılmaktadır. Yine de bunlar, inanıyorum ki, sürekli olarak tehdit altında olan ve telafi edilmeye ihtiyaç duyan gergin bir dengenin ayakta kalmasını ve korunmasını sağlayarak en aza indirilebilirler. Tekrar ediyorum: İyi toplumların ve ahlâken kabul edilebilir davranışın ön şartı yalnızca budur; aksi takdirde yolumuzu kaybetmeye mahkumuz. Bunun sıkıcı bir çözüm olduğunu ve derin ilhamları olan liderlerin kahramanca hareketleri için bir şey ifade etmediğini mi söyleyeceksiniz? Yine de eğer bu görüşte biraz doğruluk varsa, belki bu kadarı da yeterlidir. Günümüzün seçkin bir Amerikan filozofu bir keresinde, "Hakikat keşfedildiği zaman, onun bize çekiçi geleceğini varsaymak için hiç bir *a priori* neden yoktur" demişti. Eğer bu doğruysa, hatta doğruya yakınsa, yeterli olabilir; bundan dolayı da onu geliştirdiğim için özür dilemem gerekmez. Tolstoy, ilk okuduğum romanında, hakikatin bütün dünyadaki en güzel şey olduğunu söylüyordu. Bunun ahlâki değerler alanında böyle olup olmadığını bilmiyorum; ama bana öyle geliyor ki bu, bizim çoğumuzun çok kolayca bir yana bırakılamayacağına inanmayı istediğimiz şeye yeterince yakındır.

(*) Isaiah Berlin, *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*, ed. by Henry Hardy (London: Fontana Press, 1991), pp., 1-19 .

(**) Voltaire'nin, her nerede olursa olsun, esasları aynı olan aydınlanma anlayışından, şu kaçınılmaz sonuç çıkmaktadır: Onun görüşünce, Byron Konfiçyüs'le aynı masada olmaktan mutlu olurdu. Sofokles onbeşinci yüzyıl Floransa'sında, Seneca da Madame Du Deffand'ın salonunda yahut Büyük Frederik'in sarayında kendilerini tamamiyle mutlu hissederdilerdi.

Çev.: Mustafa Erdoğan